

Ex nihilo1

I

Нема, нема вже господа на небі!
Немає творця, ані самодержця,
Нема того, що всемогучим словом
Усе з нічого вивів! Наче тінь
Велика, залягав він світ цілий,
Тьмив мозги людські сотні тисяч літ.
Стискав серця залізними кліщами
Тривоги, шарпав душі, кров хлєптав
І теплу пару різаного тіла
Хапав в неситі ніздрі! Мов опир,
На груді людськості чапів той привид
І висисав її найліпші соки.
А нині щез він! Сонце! Сонце! Світло!
Нема його! Свобода! Я, черв'як,
Я, незапримітний атом в природі,
Я вбив його, розпанахав, розвіяв!
Я стрілами думок могучих, ясних
Наскрізь прошиб його і повалив
Додолу, мов Давид той Голіафа.
Мечем знання і досвіду людського
Я голову його відсік. Моя побіда!
Його нема і не було ніколи!
Я пхнув його у те ніщо безмірне,
З котрого повороту вже немає!

Ох, кілька труду, горя і терпіння
Се діло стоїло! Якраз сьогодні
Минає двадцять літ, як я, вернувши
Із довгих подорожей по чужині,
Із довгих студій, з'їздивши Європу,
Пізнавши наймудріших, найвченіших
Людей, які жили лиш в тім часі,
Зібравши мудрість всіх віків минулих,
Що зложена в старих книжках, узявсь
За сеє діло. Двадцять літ над ним
Сидів я. Мов закоханий коханці,
Йому я віддавав найкращі хвилі
Життя, всі пориви душі, моменти,

Коли з джерел таємних в нашім серці
Підноситься чуття могучий прилив,
А в мозгу дум широких і блискучих
Цілі рої снуються. Все те я
У розумовій кузні невтомимо
Варив і перековував, острив
І шліфував, і кров'ю серця свого,
Слізьми гіркими гартував, і тут,
В сю книгу, все складав, у сю велику
Зброївню духу людського. Вона
Мій скарб єдиний і моя заслуга,
Моя Америка, що я відкрив,
Завоював і закріпив навіки
Для всеї людськості. Яка дрібна,
Нужденна і кровава та нова
Земля іспанська супроти моєї!
Чим ті великі скарби Монтесуми
І золоті комори перуанські
Супроти тих перел неоціненних,
Супроти того світла і свободи,
Що зложені так щедро в моїй книзі!
Ті скарби зслизли, наче дим, лиш крові
Потоки полилися задля них,
І горе безконечним ланцюгом
За ними тягнеться; мій скарб дає
Всім волю та нове життя. Сей світ,
Де досі ми жили мов гості, наче
Убогі сироти, що батько з дому
Прогнав в чужину, —світ отсей віднині
Робиться наш, і ми його панами!
Не поза ним, в нім наша вітчина!
Не поза ним, а в ньому вічні ми.
Не поза ним, а в ньому треба нам
Устроювать собі життя і щастя.
Все інше —байки, дим, мана і сон,
Сон дитської уяви...
Як же бідні,
Нужденні ті казки жидівські, що нам
Накинено як догми, що відмалку
Кормлять нас ними, силою вбивають
Їх в мозок наш і видають за верх
Премудрості, за відкриття самого —
Самого бога! Як же бідні, гупі
Дитинячі казки, зовсім під пару
Тим, що у нас старі баби говорять!
Світ ще не має шести тисяч літ,

Сотворений одного тижня! Люди
Були розумні зразу і святі,
Невинні і безсмертні! Земний рай
Був їх житлом. Змія звела їх. Бог
За несуразну, дитську провину
Прогнав їх з раю і прокляв навіки
Їх і весь рід їх, помрачив їх розум
І серце попсував, а потім, потім
За штири тисячі років послав
Їм свого сина — і пощо? щоб той
З рук тих самих людей приняв страшну,
Ганебну смерть, і тим, що би повинно
Ще більший гнів, ще тяжчєє прокляття
На рід весь людський навести, тим він
Мав божий гнів переблагать за те,
Що яблуко Адам у раю з їв!
Безглузда казка й не забавна навіть,
Бо з неї кров'ю пахне, безсердечним
Гнівом, заїлістю сліпою.

Бог, —

Говорять наші вчителі премудрі, —
І найсвятіший, наймудріший дух,
І милосердний враз, і справедливий,
І добрий, і страшний, отець і кат.
Він любить всіх людей немов дітей,
Він знає всяке серце, всяку думку,
Все зна, що єсть, було і буде. Він
Держить весь світ і всякую пилінку,
І все, що діється, те діється лиш ним.
Без волі бога волос з голови
Не спаде чоловіку! Бідні, бідні,
Нещасні люди, недодумки вбогі!
Вас сотні літ безглуздими, пустими
Словами затуманювали! Як
Ваш бог розумний, пощо ж сотворив
Дурних людей? Як добрий, пощо ж злу
Дав панувати в світі над добром
І пощо зле те сотворив? Як любить
Людей і всі їх помисли і вчинки
Наперед знає і в руках держить,
То пощо ж людям позволя грішити
І пощо за гріхи ті — незміримо
Дрібні, малозначучі і дитинні —
Ображен гірше деспота лихого
І проклина дітей на вічні віки,
Вкида в огонь пекельний, в люту муку?

Огідні, несуразнії казки!
Фантазії якихось людожерців!
А нам говорять, що се й єсть найвища
Христова правда, одинока правда,
Котра спасти нас може!
Але годі!
Пора казкам у дитській запічки!
Не бути їм вугольним каменем
Всесвітньої будови! Мов бджола та,
Дрібна та невтомима, по безмірних
Лугах минувшини і людських дум
Я двадцять літ літав і всяку ясну,
Свобідну думку краплю до краплини
Збирав. Де тільки людський смілий дух
Вривався на заказане поле
Релігії, де тільки бунтувалось
Гарячєє чуття проти тиранства
Містерій, церемоній, догм, де тільки
Найвища та людська здібність —сумнів
До брам святилиць термосилась, тайно
Основи їх підкопувала, —всюди
Я вслід їх біг, любовно їх леліав,
Мов перли многоцінні, їх збирав
В один вінок. Лукрецій і Джордано,
Сервет і Тацит, Соцін, Ціцерон
І Лукіан і многі —многі інші.
Старі й новії вільнодумці, чесні
Борці свободної, плідної мислі,
І їх великі спільники —учені —
Відкривачі, дослідники природи —
Колумб, Копернік, Кеплер, Тіхо Браге —
Ось спільники мої, мої майстри
І вчителі!
Та я не вдовольнився
Їх світлим товариством, їх словами,
Що покріпляють духа, мов уліті
Вода погожа. Мов шпiон военний,
Розвідав я безстрашно і старанно
Табор ворожий, прокопавсь терпливо
Крізь ту гору туману та безглуздя,
Що звесь традиція церковна. В'ївся
В отих прославлених отців церковних —
Тертулліана, Йвана Златоуста,
Григоріїв аж трьох і Августіна,
Єроніма й Аквінського Тому.
Провчив собори їх і ритуали,

Слідив єретиків останки, з жалем
Поклонювався тіням Бардезана
Та Манеса, Пелагія та Цельза,
Своє завзяття гартував у крові
Вальденсів, альбігойців та морисків,
При стосах, на котрих горіли ясні
Зірниці думки вільної —Молей,
Джордано та Сервет і много інших.

Та й се ще все мене не вдовольнило,
І поза світ жидівсько —християнський
Я вилетів, провчив Коран турецький,
Хапав звістки про Будду, Зороастра,
Ваала і Мелькарта, Озіріса
Й Ізиду, про Конфуція і Тао
І про ті темні, дивоглядні віри
Людей півдиких, що гадюкам служать,
Медведів, риб та крокодилів чтять,
Що моляться до птахів, до каміння,
Дерев та рік, що бога свого б'ють,
Коли їм просьби не сповня. Усе те
Я прослідив, наскільки міг. Я пильно
Прислухувався повіркам людей
Освічених, що, мов недобитки
Замерклого поганства й дикості,
Осталися до наших ще часів.
І бачив я, як люди вірять в сни,
В приміти, в добрі й злії дні, у вплив
Планет і зір, у чари і заляття.
І ось се все я звів укупу, стяг
Всі докази, якими споконвіку
Змагались люди доказать собі
Існування богів, одного бога, —
І всі ті докази на прах розбив.
У сімдесят сім тез зібрав я їх,
І кожда з них, на доказах оперта,
Кінчиться окликом гордим, побідним,
Мов голос труб воєнних: Non est Deus2 .
Та не досить, що ту святу, найвищу
І всемогучую істоту я
Зіпхнув з престолу, що й престол її
І небо все у безмір світовий
Розвіяв, —я на тім не зупинився.
Я й привид сам найвищої істоти,

Ту фікцію зловіщу та кроваву,
Що звать Єгова, Аллах, Брама, Зевс,
Ра, Бааль, Фетиш, Бог, —я розібрав
Її по ниточці і показав,
Що не ся фікція, не жаден бог
Не сотворив з нічого чоловіка
На образ свій і на свою подобу,
Але противно, чоловік творив
Богів з нічого, все на образ свій
І на свою подобу. Чорний негр
Творив їх чорних, людодів бог
Був людодом, многоженців бог
Був многоженцем, бог злодіїв крав,
А бог філософів високі думи
І загадки видумував, робив
З людьми експерименти рахункові.
Non Deus hominem sed homo Deum
Ex nihilo creavit 3, —в сих словах
Лежить здобуток весь моєї праці,
Науки й думки. В них Америка
Моя, і з ними перейде в потомність
Ім'я мое. За них колись потомки
Благословить будуть мене, поставлять
В ряді побідників великих, що
Помалу, крок за кроком, увільняли
Людей від споконвічних пут, від тьми
І варварства. О, щоб хоч в віщій сні
Я міг зирнуть на ті часи, коли
Се вилеліяне дитя моє,
Сей скарб душі моєї буде міг
Свобідно, ярко в сонячному світлі
Пишатися! Коли у школах діти,
На торжищах дорослі мужі явно,
Свобідно зможуть повторять те слово!

Ох, та далекий ще, мабуть, той час!
І не Мойсей я, щоб з вершка гори
Зирнути міг в обіцяную землю,
В котру веду людей, а сам ніколи
Ввійти не можу. Скорбна доля наша,
Людей, що прокладають новий шлях
Будущини, відвічні скали ломлять,
Обалюють відвічнії заповори.
Вони звичайно, як Самсон той, гинуть

В момент побіди і не бачать навіть
Побіди тої. Христофор Колумб
Вертав в кайданах із Нового світу,
Котрий відкрив. Та він ще щасливіший
Сто раз від мене. Він відкрив таке,
Що міг усім невірним показати,
Чого ніяка злоба ні ненависть
Сховати не могла. А я? Мое
Відкриття —пустота, ніщо в тім місці,
Де досі всього бачили основу.
Мое відкриття —воля і простір,
Котрий заповнювати треба трудом
І дослідом століть. Мое відкриття —
Се не мета, лиш шлях, котрого краю
Не видно; не спокій для втомлених,
Але товчок могучий для міцних,
Для руху й поступу; не певність та
Лінива, що хапається одного
Й лежить на тім, неначе пес на сні, —
А сумнів, критика і дослід правди,
І думка та, шо всеї правди нам,
Дрібним атомам, не вловить ніколи.

¹ З нічого (лат) —Ред.

² Нема бога (лат.). —Ред.

³ Не бог людину, а людина бога з нічого створила (лат). —Ред.

Написано в р. 1885.
